

ІНСТИТУЦІЙНІ ФАКТОРИ ВЗАЄМОДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СИСТЕМІ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН СУСПІЛЬСТВА

В. Л. Смесова, к. е. н. доцент, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», smesova_vl@ukr.net

У статті розглядається вплив інститутів на відтворення економічних відносин та взаємодію економічних інтересів, розкрито функції інститутів у процесі реалізації економічних інтересів суб'єктів. На основі аналізу здобутків науковців у сфері виявлення змісту і характеристик інститутів, форм та інструментів інституційного впливу визначено сутність поняття «інститут». Під інститутами розуміється сукупність формальних і неформальних форм та способів, які організують, упорядковують, встановлюють рамки економічних відносин та реалізації економічних інтересів, а також визначають усвідомлений економічний вибір суб'єктів. Обґрунтовано зміст формальних і неформальних інститутів, розкрито існуючі форми і способи інституційного регулювання економічних відносин.

Цільовою функцією інститутів у процесі відтворення економічних відносин та взаємодії економічних інтересів визнано підтримання й забезпечення ефективності об'єктивно даних економічних відносин, які задають спрямованість економічних інтересів в економічній системі, формують умови для їх реалізації суб'єктами та одночасно упорядковують економічний вибір, економічні взаємодії суб'єктів та здійснюють інституціоналізацію їх інтересів.

Виявлено, що в реальній економічній дійсності інститути переважно відображають інтереси тих суб'єктів, які займають найсильніші позиції (на ринках ресурсів, у політиці, в суспільстві) і можуть створювати норми і правила, на основі яких виникає можливість максимізації власної вигоди (користі) за рахунок обмеження інших суб'єктів в її отриманні. На основі цього виникають і загострюються протиріччя інтересів, зростають трансакційні витрати, знижується рівень реалізації суспільних інтересів, а також інтересів окремих суб'єктів.

Доведено, що у випадку закріплення у суспільстві неефективних для реалізації інтересів суб'єктів інститутів в економічній системі розвиваються тіньові економічні відносини, відбувається зрощення влади і власності, поширюються неформальні взаємодії суб'єктів із владою з метою реалізації своїх економічних відносин, домінує рентоорієнтована поведінка, підвищується рівень монополізації на ринках ресурсів, зростають опортунізм та корупція.

Ключові слова: відтворення, економічні відносини, економічні інтереси, інститути, приватні інтереси, суспільні інтереси.

Постановка проблеми. У будь-якій економічній системі існує система взаємозв'язків між потребами, продуктивними силами, економічними відносинами та економічними інтересами. Розвиток продуктивних сил і потреб в економічній системі чинить вплив на економічні відносини та призводить до формування різноманітних протиріч (основного економічного протиріччя, протиріч інтересів суб'єктів, потреб та наявних у суспільстві ресурсів), які можуть розвиватися, загострюватися, прийма-

ти форму антагоністичного протистояння. Це вимагає упорядкування взаємодій між суб'єктами через впровадження і закріплення відповідних механізмів для нівелювання даної проблеми, до яких сучасна економічна наука відносить інститути. З огляду на це, є важливим встановлення взаємозв'язків інститутів з економічними відносинами, економічними інтересами та іншими вказаними елементами економічної системи, аналіз їх взаємодії і взаємовпливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування теоретичних аспектів зв'язку і впливу інститутів на економічні відносини та реалізацію економічних інтересів здійснювали як вчені-попередники, так і сучасні економісти. У роботах вітчизняних науковців Гриценка А., Дементьєва В., Тарасевича В., Липова В., Пилипенко Г. проведено ґрунтовний аналіз сутності інститутів та виявлено їх основні характеристики, розкрито основні форми, функції та архітектоніку інституціональної системи [1–5].

Наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених були зосереджені також і на встановленні зв'язку між інститутами та економічними інтересами (власників факторів виробництва, банківських установ, суспільства), погодження протиріч інтересів на основі інституціонального впливу [6–8].

Разом з тим, додаткового наукового аналізу вимагає встановлення співвідношення інститутів із процесом відтворення економічних відносин та взаємодією економічних інтересів, обґрунтування впливу інститутів на економічну поведінку суб'єктів в процесі реалізації економічних інтересів, виявлення функцій інститутів в упорядкуванні економічних взаємодій суб'єктів та погодження протиріч економічних інтересів.

Формулювання мети статті. Виходячи з вищевикладеного, метою даної статті є обґрунтування впливу інститутів на процес відтворення економічних відносин та взаємодію економічних інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні передумови дослідження інститутів знаходимо ще в роботах часів зародження і становлення економічної науки, в яких здійснювався пошук дієвих механізмів, які структурують і організують взаємодію суб'єктів в процесі економічних відносин, дозволяють погодити суперечності їх інтересів. З огляду на те, що в працях класичної школи політекономії економічні взаємодії індивідуумів визначалися їх економічними інтересами, предметом наукового аналізу класиків були протиріччя індивідуальних і суспільних інтересів відносно максимізації вигоди. У А. Сміта ми бачимо автоматичне упорядкування відносин суб'єктів, що обумовлює розв'язання суперечностей їх інтересів без застосування

будь-яких зовнішніх механізмів впливу, оскільки спрямованість *homo oeconomicus* до реалізації своїх еґоїстичних інтересів неусвідомлене призводить до реалізації інтересів інших суб'єктів та позитивних «наслідків ... для добробуту суспільства в цілому» [9]. Його послідовники, розвиваючи ідеї вченого, пропонували підтримувати порядок економічних взаємодій та погодження суперечностей інтересів на основі механізмів «невидимої руки», свободи і конкуренції, в результаті дії яких справедливо формуються доходи як власників факторів виробництва, так і суспільства. Тим самим, не розуміючи цього, класики виявили, що дані механізми виконують дії, відповідні інституційним нормам [4, с.27].

У фокусі аналізу К. Маркса – проблеми досягнення відповідності між рівнем розвитку продуктивних сил і виробничими відносинами, а також антагонізму інтересів класів капіталістичного виробництва [10]. Однак вчений відкидає можливість застосування інституційних способів для зняття суперечності між рівнем і характером розвитку продуктивних сил та економічними відносинами (в аналізі вченого – виробничими відносинами). Перетворення застарілих суспільних відносин, невідповідних продуктивним силам у марксистському розумінні можливе тільки революційним шляхом, що одночасно призведе і до «перевороту у всій надбудові» [10, с.7]. Суспільні інститути держави і права як механізми упорядкування економічних взаємодій та погодження суперечності між «матеріально-речовою і суспільною формами організації виробництва» не беруться до уваги, оскільки надбудова може «заподіяти велику шкоду» економічному розвитку, «ставити йому перепони» і «шттовхати його в інші напрями» [11, с.413].

Виходячи з цього, розв'язання протиріч інтересів класів, обумовлені їх положенням у системі економічних відносин, також пропонується вирішувати кардинальним способом – через відміну приватної власності, тобто через ліквідацію можливостей реалізації інтересів на основі отримання прибутку.

Неокласична школа, розвиваючи ідеї класиків, сконцентрувалася в руслі відносин

економічних суб'єктів на ринку, в основі яких лежить отримання доходів. Неокласики дотримувалися позиції, що конкуренція породжує ідеальні умови, за яких відсутня невизначеність і непередбачуваність та наявне раціональне використання обмежених ресурсів. Тому єдиним механізмом упорядкування і підтримання взаємодії між економічними суб'єктами вони визнавали систему цін, які формуються на основі часткової, а пізніше – повної економічної рівноваги (Л. Вальрас, В. Парето), породжують раціональну економічну поведінку суб'єктів, забезпечують баланс та максимальний рівень реалізації економічних інтересів. Зрозуміло, що за таких припущень протиріччя інтересів у концепції неокласиків погоджуються на ринку автоматично на основі ціноутворення, а не за допомогою сил ззовні – інституційних норм і правил, спрямованих за висловлюванням В. Дементьєва на «обмеження, структурування, оформлення поведінки і взаємодій» [12, с. 39–40].

Отже, є очевидним, що класична школа, марксизм, неокласична школа не надавали великого значення господарським інститутам, які створюють порядок, організують економічні взаємодії суб'єктів та дозволяють погоджувати їх економічні інтереси в процесі економічних відносин.

Основоположники інституціонального аналізу безпосередньо вказали не тільки на зв'язок інститутів із відносинами між людьми та економічними інтересами, але і довели їх вплив на перебіг економічних взаємодій. Т. Веблен підкреслював, що інститути – це «звичний спосіб реагування» на зміни обставин, це «образ думок» («система життя суспільства»), який «стосується окремих відносин між суспільством і особистістю», а також «окремих виконуваних ними функцій», [13, с. 201–202]. У працях Дж. Коммонса інститути виступають способом, на основі якого діють суб'єкти, тому – це «колективна дія», в основі якої – здійснення «контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії», тобто, – як пояснює вчений, – «контролю вигоди або збитку для іншого або інших індивідів» [14, с. 70].

Пізніше послідовник старого інституціоналізму Дж. Ходжсон визначає інститути вже як «стійкі системи правил, які склалися

або встановилися, що регулюють суспільні відносини» [15, с.8], надають їм структуру і вкорінюються у поведінці суб'єктів суспільства, серед яких – закон, етикет, фірми, гроші, мова. Одночасно науковець дає й інше визначення інститутів, яке не перекликається з попереднім, трактуючи дане поняття як «соціальну організацію», яка формує довгострокові рутинізовані лінії поведінки суб'єктів, що будується на основі традицій, звичаїв, нормативних обмежень [16, с. 37].

У системі поглядів неоінституціоналістів зміст категорії «інститути» пов'язується з різноманітними інструментами організації і регулювання суспільних відносин, у тому числі економічних, які можуть знизити невизначеність, опортунізм у поведінці суб'єктів. Тому О. Вільямсон розглядає інститут як «механізм управління контрактними відносинами», [17, с. 11], в яких учасники можуть переслідувати власну вигоду і нанести шкоду один одному, натомість інститути згладжують конфлікти між ними [17, с. 23, 58].

У науковому аналізі Д. Норта, який найбільш ґрунтовно досліджував функції та вплив інститутів на суспільне життя, вони визначаються як «правила гри», як «створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми» [18, с.17], і саме вони «задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії», організують її, «визначають та обмежують набір людських альтернатив» [18, с. 17, 18].

Таким чином, аналіз основних праць представників інституціоналізму та неоінституціоналізму виявив, що інститути в системі суспільних відносин («образ дій», «колективні дії», система «норм і правил») розглядаються як соціальні обмеження, які визначають та обумовлюють поведінку, інтереси суб'єктів, задають тон та «інституційний порядок» суспільному розвитку, а також, як зазначив В. Дементьєв, обумовлюють структуру взаємодій і відносин, які повинні бути підпорядковані даним правилам [12, с.47].

Вітчизняні науковці також проводять дослідження в сфері виявлення впливу інститутів на взаємозв'язки суб'єктів в процесі економічних відносин, а також інституційного порядку, який надає даним відноси-

нам та економічній діяльності упорядкованості. У цьому зв'язку виділяються здобутки А. Гриценка, який підкреслив, що функціонування економічної системи та перебіг економічних відносин залежить від системи наявних в ній інститутів (правил, норм, стереотипів, традицій, соціальних утворень), які повинні бути відповідними, з одного боку, її внутрішнім об'єктивним відносинам, а, з іншого боку – ролі суб'єктів по перетворенню економічної діяльності [1, с.32].

В. Дементьев, досліджуючи інститути та їх вплив на соціальні та економічні взаємодії (відносини), встановив, що основою їх дії є «спонтанний механізм», елементами якого є, по-перше, безпосередня поведінка економічних суб'єктів, яка стає нормою (правилом) економічних взаємодій, і, по-друге, колективні дії учасників взаємодії, які можуть примушувати суб'єктів здійснювати економічні відносини відповідно до певного «порядку» [2, с. 88]. Відсторонення і зневага економічних суб'єктів до даного «порядку» призводить до їх «виключення» з економічного середовища, обмеження можливостей для їх участі в економічних відносинах та реалізації інтересів.

В. Тарасевич, який під інститутами розуміє певні порядки, способи і механізми упорядкування життєдіяльності [3, с.122], зауважив, що економічні суб'єкти будують свої економічні відносини та економічну поведінку на основі раціонального вибору інститутів, існуючих в економічному середовищі, обираючи найприйнятніші («найраціональніші») з них [19, с.48]. Тим самим суб'єкти формують інститути, які становлять основу їх відносин у суспільстві та способи реалізації їх інтересів.

Г. Пилипенко, досліджуючи поведінку економічних суб'єктів, дійшла висновку, що для інститутів є характерною подвійна природа. З одного боку, інститути є набором суспільних правил і норм, які представляють собою «сукупність зовнішніх обмежень та створених можливостей» для реалізації економічних відносин, а, з іншого – це «внутрішній елемент» особистих спонукань суб'єкта, які формуються на основі його внутрішніх, свідомо обраних цінностей [5, с.17, 30; с. 141–142]. Неузгодженість між ними викликає соціальні конфлікти і проти-

річчя, уникнення яких обумовлює необхідність свідомого сприйняття суб'єктом норм, існуючих у суспільних відносинах, а у випадку їх несприйняття суб'єктами – застосування зовнішнього примусу.

В. Липов розглядає інститути як організаційні форми соціальної взаємодії, визначальною функцією яких є координування діяльності економічних суб'єктів, досягнення оптимального рівня їх трансакційних витрат [4, с.33]. А, уточнюючи компоненти і структуру даних організаційних форм, вчений визначає, що до них відносяться різноманітні способи, правила, норми і зразки, які регулюють порядок взаємодії суб'єктів. Тому вказані компоненти є конкретними змістовними характеристиками інститутів.

Отже, ретроспективний аналіз показав, що науковці у тому чи іншому ракурсі дослідження виявляють наявність зв'язку між інститутами, економічними відносинами та інтересами суб'єктів, підкреслюють все різноманіття структури, природи і характеру функціонування інститутів. Але, не зважаючи на вагомість і фундаментальність отриманих ними висновків, аналіз характеру даного зв'язку, а також взаємного впливу і співвідношення інститутів, економічних відносин та економічних інтересів проводиться фрагментарно, що вимагає більш детального їх висвітлення і розвитку.

Виходячи із здобутків науковців у контексті дослідження співвідношення і взаємозв'язків інститутів, економічних відносин та економічних інтересів, переконуємося, що інститути постають перед нами у двох основних ракурсах, які у своїй єдності розкривають їх внутрішній зміст. По-перше, як підкреслюють сучасні науковці [20, с.8; 3, с.122; 21, с.408], інститути виступають системою норм і правил (формальних і неформальних), певними порядками, формальними і неформальними способами, які безпосередньо упорядковують економічні відносини та регулюють взаємодію економічних суб'єктів, що дало підстави розглядати їх в якості механізмів, які контролюють їх дотримання. По-друге, інститути розглядаються як внутрішня складова самих суб'єктів – усталені правила економічної взаємодії (відносин), що є регулярними, повторюваними, або як усталені стереотипи економіч-

ної поведінки суб'єктів [12, с.47; 22, с.120].

Тому, виходячи з проведеного нами ретроспективного аналізу визначень категорії «інститути» науковцями та виділених змістовних характеристик, в аспекті предмету дослідження розуміємо під інститутами сукупність формальних і неформальних форм і способів, які організують, упорядковують, встановлюють рамки економічних відносин та реалізації економічних інтересів, а також визначають усвідомлений економічний вибір суб'єктів.

Відповідно за своїм змістом формальні інститути – це встановлені та узаконені норми, правила, способи регулювання, затверджені різноманітними нормативними актами держави та підприємств (фірм). Неформальні інститути – це соціальні норми і правила, прийняті в певній групі, суспільстві, певними суб'єктами, які визначають критерії їх поведінки і взаємодії. При цьому при тлумаченні формальних і неформальних інститутів слід погодитися з позицією Б. Клейнера, який підкреслив, що вони є відносно стійкими нормами і правилами, розуміючи під цим в першу чергу їх непохитність та непорушність відносно нелегітимних дій та впливу з боку певних агентів, їх здатність протистояти зовнішнім негативним силам [20, с.7].

Отже, у контексті організації, упорядкування економічних відносин та реалізації економічних інтересів інститути охоплюють різноманітні форми і способи регулювання – від економічної свободи і конкуренції, власності, розподілу – до регулювання з боку держави і громадянського суспільства та ін. В основі інститутів лежать різноманітні норми і правила – від законодавчих документів, санкцій і договорів – до суспільних норм, які формують імідж, статусність, ім'я і положення суб'єктів.

Не зосереджуючись більше на гносеологічних та онтологічних аспектах інститутів, ґрунтовний аналіз яких було здійснено в роботах багатьох сучасних вчених-економістів, сконцентруємося на їх зв'язках з економічними відносинами та економічними інтересами, а також їх ролі у відтворенні економічних взаємодій. Отже, рухаючись у даному напрямі, розглянемо, яким чином інститути «вплітаються» у систему

економічних відносин у суспільстві.

В економічній системі розвивається спосіб виробництва (сукупність продуктивних сил та економічних відносин), який історично склався та відповідає даним соціально-економічним умовам і рівню суспільного розвитку. Економічні відносини, які закріпилися та об'єктивно функціонують в економічній системі, опираються на набір базових і допоміжних інститутів, які забезпечують їх нормальний перебіг і підтримання, а також підтримання можливостей для реалізації економічних інтересів. Вказані інститути, – зазначають О. Водяненко, О. Жукова, визначаються економічними відносинами і одночасно обслуговують дані відносини [23, с. 99–100].

Прогресивні зрушення і розвиток продуктивних сил, які відбуваються в економіці, вимагають відповідних змін і розвитку економічних відносин, які швидко змінюватися не можуть. У разі формування невідповідності між ними в економічній системі виникає і загострюється основне економічне протиріччя. Вчені дотримуються позиції, що вирішення даного протиріччя може бути досягнуто на революційній або еволюційній основі.

Розв'язання основного економічного протиріччя революційним шляхом, що проходить червоною ниттю в марксистській теорії, відбувається, коли суб'єкти прагнуть до зміни самих основ соціально-економічного устрою і ними відсікаються існуючі у суспільстві основоположні «правила гри» та обмеження, коли виникає криза економічних відносин, які не просто потребують змін, а більше не в змозі забезпечити задоволення потреб суб'єктів і суспільства в цілому. Це і призводить до зламу економічної системи та якісного перетворення системи економічних відносин на основі кардинальних методів – війн, переворотів, конфліктів, політичних потрясінь.

Представляється, що підтримання відповідності продуктивних сил та економічних відносин на еволюційній основі і мирним шляхом забезпечується інститутами. І засновано воно на інституційних змінах та створенні ефективної інституціональної структури, яка буде «зменшувати відстань» між ними, ініціювати, закріплювати нові види і

форми відносин, підтримувати, організувати й упорядковувати економічні взаємодії суб'єктів та реалізацію економічних інтересів. Яким чином зміни в інститутах впливають на погодження протиріч в процесі відтворення економічних відносин та взаємодії економічних інтересів та на основоположні процеси і взаємозв'язки в економічній системі?

Так, на основі інституціонального закріплення нових форм і видів економічних відносин, зміни норм і правил взаємодії суб'єктів, тобто на основі формування інститутів, адекватних рівню розвитку і складності продуктивних сил, може бути нівельована невідповідність матеріально-речової і суспільної форми, адже інститути спрямовані на «формування порядку» та «організацію взаємовідносин між людьми» [23, с.98; 24, с.43]. Йдеться в першу чергу про зміни в інститутах власності (створення її нових форм, видів, комбінацій), суспільного поділу праці, конкуренції та свободи, законодавче впровадження нових способів виробництва, технологій та інших форм інновацій через створення нових і відсікання старих формальних (неформальних) норм і правил. Тим самим за допомогою інститутів формується нова структура, тобто відбувається структуризація економічних відносин та економічних взаємодій, регламентується та імплантується новий спосіб виробництва.

Одночасно, переміщуючись у площину економічних інтересів, бачимо, що зміни в інституційній основі означають трансформацію старих і формування нових економічних інтересів як форм прояву об'єктивних економічних відносин, тобто найбільш оптимальних і вигідних способів реалізації економічних інтересів у суспільстві, об'єктивних за своїм характером. Відповідно інститути «позначають» ці способи, тобто маркують, яку спрямованість можуть мати економічні відносини, а, отже, економічні інтереси в межах нових норм і правил.

Одночасно основною метою формування та зміни інститутів є утворення загального інституційного порядку, який, – за висловлюванням Михайлова О. М., – не тільки забезпечує цілісність всього економічного середовища, але і створює можливість для реалізації економічних інтересів та

функціонує за принципом максимізації доходів і мінімізації трансакційних витрат [25, с.40].

Отже, на основі формування інституційного порядку шляхом комбінування і модифікації різноманітних інститутів організується середовище для максимально ефективної взаємодії економічних суб'єктів, створюються об'єктивні умови для реалізації інтересів різних економічних і соціальних груп, прошарків населення [23, с.98], отримання ними прав власності, формується основа для закріплення (зміни) їх соціально-економічного положення, а також умови для розвитку і відтворення економічних відносин на новій основі.

З іншого боку, аналізуючи вплив інститутів на відносини та інтереси на суб'єктивному рівні, встановлюємо, що, вони, з одного боку, позначають сукупність, напрями, форми потенційних економічних відносин суб'єктів, упорядковують дані відносини, а, з іншого боку – їх обмежують і відповідно обмежують певним чином інтереси та економічну поведінку суб'єктів.

Так, виступаючи безпосередніми учасниками економічних відносин і носіями економічних інтересів, суб'єкти орієнтовані на отримання економічної вигоди, яка визначає доцільність та ефективність даних взаємодій. Тому вони усвідомлено обирають форми і напрями даних відносин, а, отже, найприйнятніші способи отримання цієї вигоди серед об'єктивно існуючих у суспільстві та закріплених інституційними правилами і нормами. Шляхом зважування і порівняння інституційних можливостей та обмежень для реалізації економічних інтересів суб'єкти будують алгоритми тих чи інших взаємовідносин з іншими суб'єктами.

Саме на основі цього відбувається закріплення та укорінення в їх інтересах та відносинах певних норм (стереотипів, правил) економічної взаємодії, які потенційно можуть забезпечити їм отримання економічної вигоди. Отже, йдеться про перетворення інститутів у внутрішній компонент реалізації інтересів суб'єктів.

Дія даних стереотипів, норм і правил, з одного боку, визначає та обмежує набір альтернатив для вибору суб'єктів [18, с.46], але, з іншого боку – породжує регулярність еко-

номічної поведінки суб'єктів [26, с.56], призводить до формування певних рутинізованих схем їх дій [20, с.6] та обумовлює утворення певних неформальних інститутів.

У вчених-економістів, які досліджують економічні інтереси, даний процес отримав назву «інституціоналізація економічних інтересів» (або утворення «інституціональних інтересів») [6, с.34; 7, с.46; 8, с.161], суть якої як раз і зводиться до формування і затвердження відносно стійких норм (правил, стереотипів) економічної поведінки суб'єктів, націлених на максимізацію їх доходів, що відбувається на основі вибору найбільш ефективних та усунення неефективних шляхів реалізації економічних інтересів. У такому ракурсі аналізу інститути виступають результатом даного процесу інституціоналізації.

Узагальнення висновків вчених-економістів у даній сфері засвідчує, що такими відносно стійкими інститутами взаємодії можуть бути історично, спадково, законодавчо затвержені, отримані на основі досвіду, запозичені з досвіду інших суб'єктів, сформовані на основі освіти та отримання нових знань норми, на які орієнтується суб'єкт протягом певного часу [6]. Але одночасно з розвитком продуктивних сил, виробничих відносин та економічних інтересів у суспільстві будуть відбуватися зміни і розвиток інститутів (як формальних, так і неформальних), а, отже, коригування старих або вибір нових усталених форм взаємодії і моделей економічної поведінки.

Таким чином, переконуємося, що, з одного боку, цільова функція інститутів полягає в підтриманні та забезпеченні ефективності об'єктивно даних економічних відносин, які задають спрямованість економічних інтересів, незалежну від її усвідомлення з боку суб'єктів, та через інститути формують умови для реалізації інтересів суб'єктами, а, з іншого боку – в упорядкуванні економічного вибору, економічних взаємодій суб'єктів та інституціоналізації їх інтересів.

Одночасно, аналізуючи результати досліджень сучасних вчених у даному аспекті, доходимо висновку, що дія інститутів як з об'єктивної, так і з суб'єктивної сторони по суті відбувається шляхом встановлення об-

межень (рамок, границь, меж і т. д. – у термінології науковців) [21, с.408], у разі порушення яких застосовується примус суб'єктів до їх виконання.

Отже, інститути встановлюють межі, в яких можуть взаємодіяти економічні суб'єкти, і саме цим, як вказує Дементьєв В., створюють визначеність в економічних відносинах та визначеність у їх структурі (чітку визначеність відносин власності, розподілу, нерівності тощо) [12, с.46]. Тим самим інститути створюють «границі» реалізації економічних інтересів суб'єктів, встановлюючи по суті певний «коридор» – максимально і мінімально можливий рівень економічної вигоди (користі) та витрат в економічній системі, в межах якого і проявляється економічна активність суб'єктів.

Саме тому за визначенням Д. Норта на суб'єктивному рівні інститути виступають «обмежувальними рамками», які структурують спонукальні мотиви економічних взаємодій суб'єктів [18, с.79]. Вказане означає, що інститути «накладають» рамки на усвідомлений вибір суб'єктами існуючих економічних альтернатив – економічних ресурсів, економічних зв'язків, способів економічної взаємодії та отримання економічної вигоди (найбільш прийнятних серед існуючих), форм і видів власності, суб'єктів-контрагентів тощо. Як зазначає Яременко О.Л., людина платить за «спектр альтернатив» та інституційний порядок свободою (від певного обмеження або заборони), раціональністю та ефективністю [27, с.124].

Тому, рухаючись в окресленому інститутами «коридорі» економічної активності, суб'єкти обирають конкретні напрями спрямування ресурсів і способи реалізації економічних інтересів, стикаються з інтересами інших суб'єктів, ідуть на взаємні поступки, реконструюють або інтегрують свої інтереси з інтересами інших, реалізують свої економічні прагнення або навпаки – не реалізують. Суб'єкти вимушені пристосуватися до інституційних меж, що і відкриває їм можливість для реалізації своїх інтересів.

Це рамки, в яких вибір залишається легальним (відповідним нормам закону) і одночасно – це межа, виходячи за яку, вибір стає поза законодавчо закріплених норм. З іншого боку, це рамки, в яких варіант еко-

номічної взаємодії відповідає соціальним нормам, правилам, стереотипам, цінностям, є суспільно прийнятним, або навпаки – знаходиться поза цих соціальних обмежень і т. д.

Однак встановлені нами зв'язки і закономірності відображають ідеальну ситуацію, за якої, по-перше, інститути апіорі є ефективними, тобто такими, якими вони «повинні бути» (нормативний підхід), та спрямованими на реалізацію інтересів суспільства, а не певних осіб, і, по-друге, суб'єкти «сприймають» інститути, підпорядковуються їм, готові дотримуватися інституційних рамок, виконувати «правила гри», змінювати моделі економічної поведінки в процесі реалізації своїх економічних інтересів без ущемлення інтересів інших. Тому зрозуміло, що дотримання суб'єктами встановлених інститутами рамок матиме позитивні наслідки для реалізації економічних інтересів та зниження трансакційних витрат.

Але за умов неефективності інститутів та недотримання суб'єктами інституційних норм, що відповідає реальним економічним процесам, матимемо зовсім інші результати.

Отже, важливим моментом є знаходження відповіді на питання, чиї інтереси відображають інститути, та наскільки вони є ефективними. Звернувшись до праць Д. Норта, а також, проаналізувавши висновки сучасних економістів [18; 7], встановлюємо, що за своєю цільовою функцією інститути повинні відображати суспільні інтереси і певним чином обмежувати приватні інтереси на користь суспільних. Однак в реальній економічній дійсності інститути переважно відображають інтереси тих суб'єктів, які займають найсильніші позиції (на ринках ресурсів, у політиці, в суспільстві) і можуть визначати «правила гри». Тому дані суб'єкти створюють інститути, на основі яких вони зможуть збільшити свою вигоду (користь) за рахунок обмеження інших суб'єктів в її отриманні.

У зв'язку з цим виникають і загострюються протиріччя інтересів, збільшуються трансакційні витрати, а також знижується рівень реалізації суспільних інтересів, а також інтересів інших суб'єктів, непричетних до «сильних світу сього», – зауважує О. Норгаард [28, с.111, 112].

Відносно другого моменту виявляємо, що суб'єкти сприймають інститути і підпорядковують їм свої дії, коли вони дозволяють отримувати економічну вигоду (користь), достатню для забезпечення нормального функціонування, життєдіяльності і розвитку суб'єктів, а також, коли інститути характеризуються певною еластичністю – здатністю до формування нових наборів норм і правил відповідно до змін у продуктивних силах та економічних відносинах.

Якщо економічні суб'єкти не можуть реалізувати свої економічні інтереси в межах існуючих економічних відносин та легальних інститутів або реалізують їх неефективно, то вони намагаються це зробити, створивши власні інститути, відповідні їх інтересам і невідповідні законодавчо закріпленим нормам, або, – як підкреслив Силантьєв А. В., – «за межами даних інститутів» [8, с.161].

Йдеться про тіньові економічні відносини, зрощування влади і власності, неформальні взаємодії із владою з метою реалізації своїх економічних відносин, рентиорієнтовану поведінку груп суб'єктів, монополізацію на ринках ресурсів, схеми уникнення (зниження) рівня оподаткування, опортунізм, корупційні схеми, виведення і вивіз капіталу через офшорні компанії і т. д.

Одночасно інші економічні суб'єкти, аналізуючи стереотипи поведінки таких суб'єктів, будуть також закріплювати нелегітимні інститути в своїх економічних відносинах та інтересах, унаслідок чого може скластися ситуація, за якої більшість економічних суб'єктів буде реалізувати свої економічні інтереси поза легальних інститутів.

Тому, як підкреслюють вчені-економісти [8, с. 160–161], недотримання суб'єктами формальних інститутів призводитиме до асиметрії, конфліктів і протиріч – продуктивних сил та економічних відносин, інтересів суб'єктів (приватних і суспільних, суб'єктів взаємодії), економічних ресурсів та потреб та ін.

Отже, основою вирішення проблеми неефективності інститутів та виходу суб'єктів за межі формальних норм є вирішення проблеми зрощування влади і власності, підвищення ефективності функціонування базових інститутів, які забезпечують

захист прав власності, підвищення конкуренції і прозорості в економічних відносинах, ефективний розподіл і перерозподіл доданої вартості, а також активне впровадження допоміжних інститутів, підтримуючих базові, що дозволить забезпечити контроль за функціонуванням перших та їх постійний розвиток. Це створить основу для поступового відсікання (руйнування) економічних відносин, які діють поза інституційного поля, та забезпечення реалізації економічних інтересів суб'єктів і суспільстві в цілому.

Розглядаючи зв'язок інститутів з економічними відносинами та економічними інтересами, важливим питанням є вплив перших на процес відтворення економічних відносин та взаємодії економічних інтересів, що не знайшло достатнього обґрунтування у висновках сучасних економістів, та вимагає уточнення.

З огляду на те, що інститути мають за мету підтримання, упорядкування, організацію економічних відносин, тобто створення умов для реалізації інтересів суспільства і кожного окремого суб'єкта, їх формування і закріплення спрямоване на забезпечення безперервності даних процесів – безперервності економічних взаємодій суб'єктів, безперервності отримання суб'єктами економічної вигоди (користі), відновлення продуктивних сил, нівелювання основного економічного протиріччя та протиріч інтересів і т. д.

Дана спрямованість обумовлюється у першу чергу суспільною роллю інститутів, на яку вказував Д. Норт. Йдеться про зниження невизначеності на основі інститутів, що досягається за рахунок «встановлення стійкої структури взаємодій» [18, с.21]. І одночасно безперервність відтворювальних взаємодій забезпечуються непорушним і непохитним характером самих інститутів, унаслідок якого вони є «стійкими відносно дій «типового» суб'єкта», і дана стійкість укріплюється, коли «переваги та цілі [їх] існування відображаються в результатах їх функціонування», про що зауважують науковці [20, с.7; 24, с.43].

Дійсно, як ми впевнилися, суб'єкти вступають в економічні відносини, підпорядковані об'єктивним економічним зако-

нам, і взаємодіють у відповідності з вимогами інститутів, які їх регулюють, роблять дані відносини та умови їх реалізації чітко визначеними. Унаслідок цього відносини постійно відтворюються, а також відтворюються економічні (соціальні) результати, які очікують отримати суб'єкти від взаємодій з іншими суб'єктами. Адже «економічні інтереси, – вказує Михайлов А. М., – обумовлюються умовами, в яких здійснюється відтворювальний процес» [6, с.32].

Так, інститути встановлюють форми і види власності, закріплені в економічній системі, окреслюють умови для привласнення-відчуження, організовують, упорядковують, визначають межі відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання, «норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми» [24, с.124]. Отже, вони чітко встановлюють умови і задають порядок економічних відносин, закріплюють існуючі за даних умов способи отримання економічної вигоди (користі) та можливості її формування. Забезпечуючи останні, інститути створюють передумови для взаємодії і реалізації економічних інтересів та можливості для безперервності даного процесу. Отримання зарплати, ренти, відсотку, прибутку, інших підприємницьких доходів за даних інститутів сигналізує суб'єктам не тільки про те, що вони зробили правильний економічний вибір та обрали ефективні способи реалізації економічних інтересів, але і про те, що інститути дозволяють їм створити підґрунтя для продовження циклу відносин.

Крім того, саме отримання вигоди (користі) як результату реалізації економічних інтересів за діючих інститутів робить ці інститути відносно стійкими, оскільки суб'єктам за даних соціально-економічних умов не вигідно їх змінювати або переглядати. Як зауважує Івашина С. Ю., відносна стійкість інститутів забезпечує стабільність економічних відносин [24, с.43], а також формування суб'єктами усталених способів їх взаємодії в процесі економічних відносин, що у свою чергу також обумовлює стабільність підтримання відтворення економічних відносин та безперервності взаємодії інтересів суб'єктів.

У зв'язку з цим Липов В. В. зауважив,

що інститути укоріняють дії, що здатні закріпитися як «постійно відтворювана функція економічних суб'єктів» [4, с.33]. І, як ми з'ясували вище, тим самим інститути стають внутрішньою складовою інтересів суб'єктів або їх інституціональними інтересами.

Отже, на основі формування відносно стійких алгоритмів економічної взаємодії та їх закріплення суб'єктами в якості інтересів (інституціоналізацію) втілюються внутрішні спонукання даних суб'єктів до постійного відновлення ефективних варіантів реалізації економічних інтересів, відтворюваності ефективного економічного вибору. Сполучення формальних і неформальних інститутів, які доповнюють один одного та усувають взаємні перекося, – зазначає Скуг Е. Г., – вирішують постійні проблеми взаємодії, забезпечують існування правил для можливих та повторюваних ситуацій [29, с.23].

Так, виступаючи законодавчо і соціально закріпленими нормами, формальні і неформальні інститути створюють усталеність і нерушимість можливостей для економічних взаємодій з іншими суб'єктами, усувають загрози та підтримують безпечність їх відновлення, оскільки засновані на відповідальності за порушення суб'єктами даних норм та застосуванні санкцій. Йдеться про те, що інститути забезпечують захист інтересів суб'єктів за допомогою формальних і неформальних норм, а також певних механізмів, які комплементарно їх доповнюють, створення на основі інститутів механізмів погодження протиріч суспільних і приватних інтересів, протиріч продуктивних сил і виробничих відносин та ін.

Висновки. Ретроспективний аналіз місця й ролі інститутів у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів дозволив визначити інститути як сукупність формальних і неформальних форм і способів, які організують, упорядковують взаємодії суб'єктів у межах існуючих економічних відносин та завдяки цьому визначають можливості реалізації інтересів членами суспільства. З одного боку, базові й допоміжні інститути втілюють в собі норми й правила, на яких базуються об'єктивно сформовані у даній системі економічні відносини і способи отримання економічної вигоди, тобто вони створюють безпосередні можливості для

реалізації інтересів, а з іншого – встановлюють рамки та впорядковують взаємодії суб'єктів, визначають межі реалізації їх інтересів.

Таким чином, інститути здійснюють вплив на економічні відносини та економічні інтереси як на об'єктивному, так і на суб'єктивному рівнях. З одного боку, набір базових і допоміжних інститутів є відображенням об'єктивно сформованих та закріплених у формі норм і правил економічних відносин, а, отже, й об'єктивно існуючих способів отримання економічної вигоди, забезпечуючи їх нормальний перебіг і підтримання можливостей для реалізації економічних інтересів. З іншого боку, інститути визначають спрямованість економічних відносин суб'єктів, регламентують та упорядковують їх перебіг, визначають напрями і способи реалізації інтересів суб'єктів, встановлюють межі їх дій щодо отримання економічної вигоди (користі).

Разом з цим, інститути дозволяють підтримувати відповідність між продуктивними силами та економічними відносинами на еволюційній основі і мирним шляхом через створення ефективної інституційної структури, яка закріплює нові форми й види економічних відносин, відповідні рівню розвитку продуктивних сил, сприяють погодженню суперечностей між ними. У силу цього саме інститути дозволяють розв'язати суперечність між продуктивними силами та економічними відносинами на еволюційній основі через створення ефективної інституційної структури, яка закріплює нові форми і види економічних відносин, що відповідні рівню розвитку продуктивних сил, обмежуючи або стимулюючи при цьому інтенсивний характер і спрямованість суб'єктів до кількісно-якісних змін.

Інститути забезпечують підтримання відтворення економічних відносин і взаємодії економічних інтересів через зміни в інституційній основі та створення нового інституційного порядку, який зумовлює досягнення єдності інтересів та призводить до формування нової структури економічних відносин і нового способу виробництва, ефективного середовища для подальшої взаємодії суб'єктів і реалізації їх інтересів, створює умови для розвитку і відтворення

економічних відносин на новій інституційній основі. Зміни в інституціональній структурі зумовлюють формування нового інституційного порядку, погодження протиріч та досягнення єдності інтересів, перехід до нової структури економічних відносин і нового способу виробництва, ефективних умов для подальшої взаємодії суб'єктів і реалізації їх інтересів, а, отже, розвитку і відтворення економічних відносин у новому якісному стані.

Ефективні інститути сприяють формуванню суб'єктами усталених способів їх взаємодії та інституціоналізації інтересів. За неефективних інститутів виникає протиріччя між інститутами і суспільними інтересами (інтересами кожного окремого суб'єкта). Якщо суб'єкти не можуть реалізувати свої економічні інтереси в межах існуючих економічних відносин та легальних інститутів або реалізують їх неефективно, то вони намагаються це зробити, створивши власні інститути, відповідні їх інтересам і невідповідні законодавчо закріпленим нормам. Зокрема, через тіньові економічні відносини, зрощування влади й власності, неформальні взаємодії із владою з метою реалізації своїх економічних цілей, рентоорієнтовану поведінку груп суб'єктів, уникнення (зниження) рівня оподаткування, корупційні схеми тощо.

Таким чином, формування сприятливих умов для реалізації інтересів кожного окремого суб'єкта і суспільства є можливим тільки на основі ефективного функціонування основоположних та допоміжних інститутів, які повинні бути спрямовані на реалізацію інноваційно-інвестиційного потенціалу продуктивних сил, закладених в них науково-технологічних можливостей до кількісно-якісних змін, а також подолання інерційності економічної системи.

Література

1. Гриценко А. А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология / А. А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ. – Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-1. – С. 31–37.
2. Дементьев В. В. Що ми досліджуємо, коли досліджуємо інститути? / В. В. Дементьев // Економічна теорія. – 2009. – №3. – С. 75–92.
3. Тарасевич В. Н. Экономико-теоретическое знание: универсальные императивы, гипотезы, опыты: монография / В. Н. Тарасевич. – М. : ТЕИС, 2013.

– 600 с.

4. Липов В. В. Институциональная комплементарность как фактор формирования социально-экономических систем / В. В. Липов // Журнал институциональных исследований. – 2012. – №4. – Т. 1. – С. 25–42.
5. Пилипенко Г. М. Категоріальне оформлення поняття інститут: проблеми і перспективи інституціональної теорії / Г. М. Пилипенко – Економічний вісник Національного гірничого університету – № 4 – 2008. – С. 12–18.
6. Михайлов А. М. Проблемы реализации экономических и институциональных интересов собственников факторов производства: монография / А. М. Михайлов; под ред. А. В. Мещерова. – М. : Экономические науки, 2006. – 232 с.
7. Громадская О. С. Институциональные интересы коммерческих банков / О. С. Громадская // Экономические науки. – 2010. – № 8(69). – С. 46–49.
8. Силантьев А. В. Противоречия системы экономических интересов и теневые отношения / А. В. Силантьев // Экономические науки. – 2007. – № 4(29). – С. 160–164.
9. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй: пер. з англ. О. Васильєвої, М. Межевікіної, А. Малівського / А. Сміт. – К. : Post-Royal, 2001. – 594 с.
10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1959. – Т. 13. – 770 с.
11. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2. – М. : Издательство политической литературы, 1965. – Т. 37. – 600 с.
12. Дементьев В. В. Сучасна теорія інститутів: ідентифікація предметного поля / В. В. Дементьев // Економічна теорія. – 2015. – № 1. – С. 26–49.
13. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – Под общ. ред. В. В. Мотылева. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
14. Коммонс Дж. Р. Институциональная экономика / Дж. Р. Коммонс, пер. с англ. А. А. Оганесян // Terra Economicus. – 2012. – Т. 10. – № 3. – С. 69–76.
15. Ходжсон Дж. Эволюция институтов: повестка дня для будущих исследований / Дж. Ходжсон // Журнал экономической теории. – 2005. – № 2. – С. 5–18.
16. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М. : Дело. – 2003. – 464 с.
17. Уильямсон О. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О. Уильямсон. – Спб. : Лениздат; SEV Press, 1996. – 702 с.
18. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
19. Тарасевич В. М. Институціональна теорія: методологічні пошуки і гіпотези / В. М. Тарасевич // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 45–56.
20. Клейнер Г. Д. Институты: определение,

признаки и направления исследования / Г. Д. Клейнер // Управление. – 2016. – № 3. – С. 5–11.

21. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко – М. : ТЕИС, 1998. – 424 с.

22. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : Финстатинформ, 2000. – 474 с.

23. Водяненко О. И. Развитие институтов реализации интересов субъектов постиндустриальной экономики / О. И. Водяненко, Е. Б. Жукова // Современная экономика: проблемы и решения. – 2014. – № 9(57). – С. 96–104.

24. Івашина С. Ю. Інституціональна економіка : навчальний посібник / С. Ю. Івашина, О. Ф. Івашина. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2018. – 132 с.

25. Михайлов А. М. Реализация экономических и институциональных интересов в процессе становления инновационной экономики в России / А. М. Михайлов // Экономические науки. – 2013. – №8(105). – С. 39–43.

26. Грейф А. Институты и путь к современной экономике. Уроки средневековой торговли / Пер. с англ. под науч. ред. Л. Кизиловой, К. Солина. – М. : Дом высшей школы экономики, 2013. – 536 с.

27. Відтворювальна динаміка економічних систем: інститути та діяльність : монографія / за ред. чл.-кор. Гриценка А. А. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2018. – 524 с.

28. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. – К. : Ніка-центр, 2007. – 424 с.

29. Skoog G. E. Supporting the Development of Institutions – Formal and Informal Rules / G. E. Skoog [Electronic resource]. – Access mode: http://www.sida.se/contentassets/502276753e2c429b9c4e066ae0c16872/20053-supportingthe-development-of-institutions--formal-and-informal-rules.-an-evaluation-theme-basic-concepts_1886.pdf.

30. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

References

1. Gritsenko, A.A. (2006). *Institutsionalnaya arhitektonika: predmet, osnovnyye zakony, metodologiya*. Nauchnye trudy DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya, 103-1, 31-37.

2. Dementev, V.V. (2009). *Scho my doslidzhuemo, koly doslidzhuemo instituty?* Ekonomichna teoriya, 3, 75-92.

3. Tarasevich, V.N. (2013). *Ekonomiko-teoreticheskoe znanie: universumnyie imperativy, gipotezy, opytyi*. Moskva: TEIS.

4. Lipov, V.V. (2012). *Institutsionalnaya komplementarnost kak faktor formirovaniya sotsialno-ekonomicheskikh sistem*. Zhurnal institutsionalnykh issledovaniy, 4. – Vol. 1, 25-42.

5. Pylypenko, H.M. (2008). *Katehorialne oformlennia poniattia institut: problemy i perspektyvy instytutsionalnoi teorii*. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, 4, 12–18.

6. Mihaylov, A.M. (2006). *Problemyi realizatsii ekonomicheskikh i institutsionalnyih interesov sobstvennikov faktorov proizvodstva*. Moskva: Ekonomicheskije nauki.

7. Gromadskaya, O.S. (2010). *Institutsionalne interesy kommercheskikh bankov*. Ekonomicheskije nauki, 8(69), 46–49.

8. Silantev, V. (2007). *Protivorechiya sistemyi ekonomicheskikh interesov i tenevyie otnosheniya*. Ekonomicheskije nauki, 4(29), 160–164.

9. Smit, A. (2001). *Doslidzhennya pro prirodu ta prichini dobrobutu natsiy*. Kyiv: Rogt-Roual.

10. Marks, K., & Engels, F. (1959). *Sochineniya*. Issue 2, Vol. 13. Moskva: Politicheskaya literatura.

11. Marks, K., & Engels, F. (1965). *Sochineniya*. Issue 2, Vol. 37. Moskva: Politicheskaya literatura.

12. Dementev, V.V. (2015). *Suchasna teoriya institutiv: identifikatsiya predmetnogo polya*. Ekonomichna teoriya, 1, 26–49.

13. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa*. Moskva: Progress.

14. Kommons, Dzh.R. (2012). *Institutsionalnaya ekonomika*. Terra Economicus, Vol. 10, 3, 69–76.

15. Hodzhson, Dzh. (2005). *Evolyutsiya institutov: povestka dnya dlya buduschih issledovaniy*. Zhurnal ekonomicheskoy teorii, 2, 5–18.

16. Hodzhson, Dzh. (2003). *Ekonomicheskaya teoriya i instituty: Manifest sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii*. Moskva: Delo.

17. Uilyamson, O. (1996). *Ekonomicheskije instituty kapitalizma: Firmy, rynki, «otnoshencheskaya» kontraktatsiya*. Sankt-Peterburg: Lenizdat; CEV Press.

18. Nort, D. (1997). *Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funkcionirovanie ekonomiki*. Moskva: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala».

19. Tarasevich, V.M. (2004). *Institutsionalna teoriya: metodologichni poshuki i gipotezi*. Ekonomichna teoriya, 2, 45–56.

20. Kleyner, G.D. (2016). *Instituty: opredelenie, priznaki i napravleniya issledovaniya*. Upravlenie, 3, 5–11.

21. Shastitko, A.E. (1998). *Neoinstitutsionalnaya ekonomicheskaya teoriya*. Moskva: TEIS.

22. Nelson, R., & Uinter S. (2000). *Evolyutsionnaya teoriya ekonomicheskikh izmeneniy*. Moskva: Finstatinform.

23. Vodyanenko, O.I., & Zhukova, E. B. (2014). *Razvitie institutov realizatsii interesov subiektov postindustrialnoy ekonomiki*. Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya, 9(57), 96–104.

24. Ivashina, S.Yu., & Ivashina O.F. (2018). *Institutsionalna ekonomika*. Dnipro: Universitet mytnoyi spravy ta finansiv.

25. Mihaylov, A. M. (2013). *Realizatsiya ekonomicheskikh i institutsionalnyih interesov v protsesse stanovleniya innovatsionnoy ekonomiki v Rossii*. Ekonomicheskije nauki, 8(105), 39–43.

26. Greyf, A. (2013). *Instituty i put k sovremennoy ekonomike. Uroki srednevekovoy trgovli*. Moskva:

Dom vyisshey shkolyi ekonomiki.

27. Gritsenko, A. A. (Ed.). (2018). Vidtvoryvalna dinamika ekonomichnih sistem: instituti ta diyalnist. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukrainy».

28. Norgaard, O. (2007). Ekonomichni institutsiyi ta demokraticzna reforma. Porivnyalniy analiz postkomunistichnih krayin. Kyiv: Nika-tsentr.

29. Skoog, G.E. (n.d.). Supporting the Development of Institutions. – Formal and Informal Rules. Re-

trieved

from http://www.sida.se/contentassets/502276753e2c429b9c4e066ae0c16872/20053-supportingthe-development-of-institutions---formal-and-informal-rules.-an-evaluation-theme-basic-concepts_1886.pdf.

30. Pylypenko, H.M. (2012). Instytutsionalni chynnyky spivvidnoshennia derzhavnoi i rynkovo koordynatsii ekonomichnoi diyalnosti. Dnipropetrovsk: Natsionalnyy himychny universytet.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В СИСТЕМЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ОБЩЕСТВА

В. Л. Смесо́ва, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Украинский государственный химико-технологический университет»

В статье рассматривается влияние институтов на воспроизводство экономических отношений и взаимодействие экономических интересов, раскрыты функции институтов в процессе реализации экономических интересов субъектов. На основе анализа достижений ученых в сфере выявления содержания и характеристик институтов, форм и инструментов институционального влияния определена сущность понятия «институт». Под институтами понимается совокупность формальных и неформальных форм и способов, которые организуют, упорядочивают, устанавливают рамки экономических отношений и реализации экономических интересов, а также определяют осознанный экономический выбор субъектов. Обосновано содержание формальных и неформальных институтов, раскрыты существующие формы и способы институционального регулирования экономических отношений.

Целевой функцией институтов в процессе воспроизводства экономических отношений и взаимодействия экономических интересов определено поддержание и обеспечение эффективности объективно данных экономических отношений, которые задают направленность экономических интересов в экономической системе, формируют условия для реализации интересов субъектами и одновременно упорядочивают экономический выбор, экономические взаимодействия субъектов и осуществляют институционализацию их интересов.

Выявлено, что в реальной экономической действительности институты преимущественно отражают интересы тех субъектов, которые занимают наиболее сильные позиции (на рынках ресурсов, в политике, в обществе) и могут создавать нормы и правила, на основе которых возникает возможность максимизации собственной выгоды (пользы) за счет ограничения других субъектов в ее получении. На основе этого возникают и обостряются противоречия интересов, увеличиваются транзакционные издержки, снижается уровень реализации общественных интересов, а также интересов отдельных субъектов.

Доказано, что в случае закрепления неэффективных для реализации интересов субъектов институтов в экономической системе развиваются теневые экономические отношения, происходит сращивание власти и собственности, расширяются неформальные взаимодействия субъектов с властью с целью реализации своих экономических отношений, доминирует рентоориентированное поведение субъектов, повышается уровень монополизации на рынках ресурсов, возрастают оппортунизм и коррупция.

Ключевые слова: воспроизводство, экономические отношения, экономические интересы, институты, частные интересы, общественные интересы.

INSTITUTIONS AND THEIR INFLUENCE ON THE PROCESS OF REPRODUCTION
OF ECONOMIC RELATIONS AND INTERACTION
OF ECONOMIC INTERESTS

*V. L. Smiesova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, State Higher Educational Institution
«Ukrainian State University of Chemical Technology»*

The article demonstrates the influence of institutions on the reproduction of economic relations and the interaction of economic interests, discloses the functions of institutions in the process of implementing the economic interests of subjects. Based on the analysis of the achievements of scientists in the sphere of identifying the content and characteristics of institutions, forms and instruments of institutional influence, the essence of the concept of «institution» is determined. Institutions are understood as a combination of formal and informal forms and methods that organize, regulate, establish the framework of economic relations and the realization of economic interests, as well as determine the conscious economic choice of subjects. The content of formal and informal institutions is substantiated, the existing forms and methods of institutional regulation of economic relations are disclosed.

The objective function of institutions in the process of reproducing economic relations and the interaction of economic interests is to maintain and ensure the effectiveness of objectively given economic relations, which determine the direction of economic interests in the economic system, the formation of conditions for the realization of interests by subjects and at the same time to streamline economic choice, economic interactions of subjects, institutionalization of their interests.

It was revealed that in economic reality, institutions primarily display the interests of those entities that occupy strong positions (in resource markets, in politics, in society) and can create norms and rules on the basis of which they can increase their profit (benefit) for due to the restriction of other subjects. On the basis of this, conflicts of interest arise and aggravate, transaction costs increase, the level of realization of public interests, as well as the interests of other entities decreases.

It is proved that in case of consolidation of institutions that are ineffective for the realization of the interests of subjects in the economic system, shadow economic relations develop, there occurs coalescence of power and property, informal interactions of subjects with power in order to realize their economic relations, rent-oriented behavior of subjects, monopolization in resource markets, opportunism, corruption schemes, the removal and export of capital through offshore companies.

Keywords: reproduction, economic relations, economic interests, institutions, private interests, community interests.

Надійшла до редакції 27.02.19 р.